

*Кривицький Юрій Віталійович,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ

У сучасних умовах, коли відбувається всебічна трансформація суспільного буття, перетворення соціальних цінностей, норм діяльності та поведінки людей, особливого значення набуває ефективно-нормативно-правове впорядкування процесів суспільного розвитку. Вирішення цього завдання зумовлює необхідність підвищення ролі та значення правової культури, посилення впливу її цінностей на унормування суспільних відносин. Правова культура, процеси її формування, поглиблення та функціонування є неодмінною умовою динамізації трансформаційних процесів, утвердження в Україні правової держави і громадянського суспільства. Зрілість правової культури є важливим чинником здійснення суспільно-правової реформи в країні, реалізації принципу верховенства права в усіх сферах суспільного життя, забезпечення правового статусу людини та громадянина, їх прав і свобод [1, с. 1].

Правова культура, поряд з політичною та іншими видами і сферами культури, виступає як відносно самостійний, але водночас органічно пов'язаний з ними різновид культури. Незважаючи на значну увагу, що наразі приділяється питанням правової культури, ще не вироблено загального, «універсального» уявлення і найбільш поширеного визначення поняття правової культури. Більше того, існують сотні різних дефініцій поняття правової культури та її образів [2, с. 15]. В юридичній енциклопедичній літературі під правовою культурою розуміється система духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права. Вона є складовою загальної культури, охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку (право, правосвідомість, правовідносини, правопорядок, нормотворча, правозастосовна та інша правова діяльність). Виступає однією з категорій загальнолюдських цінностей, є невід'ємним компонентом правової держави. Суб'єктами правової культури є особа та суспільство, які перебувають у взаємозв'язку [3, с. 37].

В іншому науковому джерелі правова культура визначається як якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом і рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності та правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини. Правова культура суспільства відображає рівень розвитку правосвідомості в суспільстві, системи права та законодавства, юридичної практики і правової науки. Вона охоплює сукупність усіх правових цінностей, створених людьми у правовій сфері. Високий рівень правової культури суспільства є однією з важливих ознак правової держави, яка заснована передусім на принципах верховенства права і правового закону, поваги до основних прав і свобод людини та громадянина [4, с. 483–484].

У найбільш загальному плані у юридичній літературі виокремлюють такі основні дослідницькі (методологічні) підходи до вивчення сутності правової культури: філософський (інша назва – ціннісно-якісний), соціологічний, антропологічний та інформаційно-семіотичний. У залежності від цілей конкретного наукового пошуку може бути зроблено акцент на одному з цих підходів. Однак лише в комплексі, у взаємозв'язку та взаємодії вони можуть надати цілісне уявлення про такий складний феномен як правова культура, створити її науково обґрунтовану загальнотеоретичну концепцію і сформулювати положення та рекомендації практично-прикладного значення.

Беручи до уваги те, що науково-теоретична конференція, присвячена 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора Олексія Федоровича Граніна (1923–1988 рр.), варто приділити окрему увагу його науковому доробку. Адже одним з напрямів наукових досліджень ученого були аксіологічні питання права, зокрема правова культура, правове виховання, правовий прогрес у їх різноманітних зв'язках та аспектах [5, с. 8]. На думку О.Ф. Граніна, правова культура передбачає ґрунтовне знання законів та інших норм права, глибоке усвідомлення сутності та принципів права, законності, правосуддя, юридичної відповідальності й інших правових явищ, розуміння необхідності неухильної реалізації права та зміцнення законності [6, с. 8].

У межах розробки теоретико-методологічних засад формування поняття правової культури і на його основі створення однойменної наукової теорії Л.О. Макаренко приходять до висновку, що правова культура – це система створених діяльністю суб'єктів права духовних цінностей, яка функціонує як форма (спосіб) здійснення прогресивного правового розвитку людини, людства та суспільних умов їх життєдіяльності. У цьому визначенні правова культура постає як видове поняття щодо родової категорії культури. Правова культура функціонує як система і водночас як підсистема стосовно системи більш високого рівня. Специфіка правової культури порівняно з культурою взагалі визначається особливістю суб'єкта і характером його діяльності, а саме здійсненням суб'єктами права діянь, що забезпечують прогресивний правовий розвиток людини в умовах її суспільного життя, якими є правові цінності як результати цієї діяльності. Суб'єкти права та правові цінності представляють собою, таким чином, суб'єктну та об'єктну складові частини єдиного феномена правової культури. У цьому аспекті знаходить своє вираження поєднання у правовій культурі суб'єктивного й об'єктивного [7, с. 136].

Правова культура суспільства складається з низки елементів:

- досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту основних прав і свобод людини та громадянина;
- ступінь впровадження у практику суспільного та державного життя принципів верховенства права і правового закону;
- рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, тобто ступінь засвоєння ними цінності права, основних прав і свобод, правових процедур розв'язання юридичних конфліктів;
- знання права, поваги до нього, переконаності в необхідності додержуватися норм права. Суспільна правосвідомість визначається масовістю

правомірної поведінки, рівнем правового виховання, масштабами та якістю юридичної освіти;

- досконале як за формою, так і за змістом законодавство;
- стан законності та правопорядку в суспільстві;
- ефективність роботи правозастосовних, зокрема правоохоронних, органів;
- стан розвитку юридичної науки, залучення вчених-юристів до формування і втілення правової політики держави [4, с. 485].

Особливості становлення та підвищення рівня правової культури детерміновані суспільними відносинами. Прогрес чи регрес правової культури зумовлений усією сукупністю суспільних відносин, рівнем їх динамізму. Кожному суспільству, його соціально-правовому буттю відповідає певний тип правової культури, який детермінований політичними, економічними, соціальними та духовними відносинами. Водночас суспільні відносини, ефективність і динамізм їх розвитку значною мірою зумовлені рівнем зрілості конкретно-історичної правової культури. Звідси слідує, що має місце взаємозв'язок і взаємовплив суспільних відносин і правової культури, які взаємодетермінують процес розвитку один одного [1, с. 9].

Правова культура є одним з найважливіших інструментів суспільних перетворень. Вона поєднує соціальні ідеали й емпіричний досвід, моральні та правові цінності з практично корисною діяльністю із втілення в життя вимог права. Стан права є показником розвитку культури як способу людського життя. Рівень поступу права можна розглядати як показник соціального прогресу взагалі, оскільки воно регулює відносини в усіх сферах суспільного життя. Практика реформування законодавчих, виконавчих і судових органів України засвідчує, що відсутність правової культури або низький її рівень гальмують темпи розвитку державності. Правова культура знаходиться в діалектичній взаємодії з розвитком правової системи суспільства, правової держави [8, с. 128]. У свою чергу В.В. Лемак на основі комплексного вивчення порядку реалізації правової реформи в Чеській Республіці після здобуття нею незалежності в 1993 р. зазначає, що ефективність правової реформи залежить від низки факторів, зокрема якісного стану суб'єкта правової реформи (політичної еліти), її мотивації до перетворень і рівня правової культури. Досвід цієї країни засвідчив, що лише в тому разі, коли формування такого суб'єкта на початковому етапі суспільних перетворень виступає окремим об'єктом державної політики, правова реформа здійснюється інтенсивно та результативно [9, с. 32].

У цьому контексті імпонують міркування О.М. Костенка, згідно з якими культура громадян, у тому числі й правова, – це той «камінь, яким знехтували будівничі», і який має бути покладений у фундамент нового суспільства в Україні. Це означає, що українські «будівничі», які намагаються реформувати суспільство, мають перейти від «політики без громадян» до «політики через громадян», яка полягає у створенні належних умов для розвитку культури громадян. Адже громадяни – це єдиний чинник, здатний утворювати державу і правопорядок, приводячи в дію Конституцію та законодавство, а також здатний надавати самій політиці зміст і ефективність [10, с. 65]. Державні організації та інститути громадянського суспільства – це лише соціальні інструменти, що

мають використовуватися людьми відповідно до стану їхнього «людського фактора», тобто відповідно до рівня їхньої правової і моральної культури. При цьому жодні інструменти не «працюють» самі по собі, без приведення їх у дію людьми. Більше того, як «працюватимуть» будь-які інструменти в руках людей – це залежить від стану «людського фактора». Якщо весь зміст реформ у суспільстві зводити лише до вдосконалення соціальних інструментів, ігноруючи при цьому необхідність розвитку «людського фактора», то це не дасть очікуваних результатів. Українським реформаторам, очевидно, слід усвідомити закономірність щодо співвідношення між соціальними інструментами, які використовуються людьми в їхній суспільній практиці, і тим «людським фактором», який має приводити в дію ці інструменти (зокрема це інститути законодавчої, виконавчої і судової влади, а також різноманітні інститути громадянського суспільства тощо). Саме тоді вони будуть озброєні ефективною методологією реформування українського суспільства [11, с. 16].

Правова культура, яка органічно поєднує в собі загальнолюдські та національні цінності, є неодмінною передумовою наближення й інтеграції України в європейський і світовий правовий простір. Правова культура – це детермінанта, здатна стимулювати правовий прогрес, формувати підґрунтя правового життя для реалізації правових цінностей, правового потенціалу людини. Правовий прогрес, до якого прагне Україна, втілюючи в життя ідеї верховенства права, громадянського суспільства та правової держави, може бути реальністю лише за умови, що правова реформа поєднується з формуванням правової культури українського суспільства, всіх його соціальних груп, верств. Більше того, без успіху в галузі підвищення правової культури населення ефективна реалізація правової реформи буде просто неможливою.

Отже, правова культура відображає якісний стан правового життя суспільства, характеризує рівень розвитку його правового буття. Сучасна правова культура – це правова культура розвинутого громадянського суспільства й ефективно функціонуючої правової держави. За своєю суттю – це культура визнання, забезпечення та здійснення прав і свобод людини та громадянина як вищих правових цінностей. Правова культура є суттєвим чинником, «ключем» і фундаментом правової реформи [12, с. 39]. Ефективність і незворотність правової реформи можливі лише за умов її стабільної підтримки з боку більшості населення, тобто якісні правові зміни мають спиратися на певні вкорінені в суспільстві правові цінності. Будь-які реформаторські заходи в межах правової реформи необхідно розпочинати з підвищення рівня правової культури як усього населення, так і суб'єктів, які уповноважені здійснювати прогресивні правові перетворення. Висока правова культура кожного є запорукою гармонійного розвитку суспільства, збереження загальнолюдських цінностей і правового порядку, утвердження ідеалів демократії та верховенства права. Йдеться про таку правову культуру, яка б відповідала викликам глобальних проблем сучасності, європейському вибору нашої держави, національним історичним традиціям, духовності Українського народу, слугувала б гарантом збереження та розбудови правової держави в умовах війни і післявоєнної відбудови.

Список використаних джерел

1. Скуратівський А. В. Формування та розвиток правової культури в українському суспільстві (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2004. 16 с.
2. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 314 с.
3. Шемшученко Ю. С. Правова культура. *Юридична енциклопедія* : В 6 т. Т. 5 : П–С / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. С. 37.
4. Яковюк І. В. Правова культура. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / Редкол. : О. В. Петришин (голова) та ін. Харків : Право, 2017. С. 483–486.
5. Ведерніков Ю. А., Тихомиров О. Д. Пам'яті видатного науковця і педагога – доктора юридичних наук, професора Граніна Олексія Федоровича. *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку* : матеріали наук.-теорет. конф., присвячена пам'яті видатного науковця О. Ф. Граніна (м. Київ, 23 берез. 2017 р.) / Редкол. : А. М. Завальний та ін. Київ : НАВС, 2017. С. 7–9.
6. Гранин А. Ф. Правовая культура работника учреждений внутренних дел. Киев : Киевская высш. школа МВД СССР, 1969. 67 с.
7. Макаренко Л. О. Правова культура: теоретико-методологічні основи дослідження : монографія. Київ : Парлам. вид-во, 2019. 576 с.
8. Шупінська О. В. Вплив правової культури на демократичну трансформацію правової системи України. *Державно-правова реформа в Україні* : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, лист. 1997 р.). Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. С. 128–129.
9. Лемак В. В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2003. 40 с.
10. Костенко О. М. Конституція і правова культура громадян: що головніше? *Державно-правова реформа в Україні* : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, лист. 1997 р.). Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. С. 64–66.
11. Костенко О. Щодо антикорупційного потенціалу «людського фактора», або Про «камінь, яким зневажили будівничі». *Право України*. 2015. № 12. С. 14–21.
12. Кривицький Ю. В. Правова культура як визначальний чинник правової реформи. *Організаційно-управлінські, економічні, психолого-педагогічні аспекти забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ)* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. курс., студ., ад'юнкт. та здоб. (м. Черкаси, 17 бер. 2017 р.). Черкаси : ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2017. С. 38–39.